



Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

II Yazı

İdeologiya. I Göytürk və II Göytürk Xaqanlıqlarının rəsmi ideologiyası iki prinsipə əsaslanır: Çin mədəniyyətinin və dilinin inkar olunması və qonşular, xalqlar üzərində şəxsi üstünlük şüuru. Hər iki prinsip tam ardıcılıqla həyata keçirilir və göy türklərin dövlətlərinin dirçəlişini şərtləndirirdi. İkinci Göytürk xaqanlığı hərbi dövlət idi, Gültəkinin yazılarında müharibə xeyli yaxşı təsvir olunur.

Türk bahadırının siması "Roland haqqında mahnılar" da ki ntsarlar, həm də döyüş taktikasını xatırladır. Döyüş ağır silahlanmış süvarilərin hücumu, axını ilə həll olunurdu. Bu vaxt süvarilər arasındakı məsafə eht olundu ki, hər bir döyüşü öz-özünə cavabdehlik daşıyırdı. Deməli, savaşın uğuru hər bir ayrıca döyüşünün fərdi hazırlığından asılı olurdu.

Gültəkin və Bilgə Xaqanın abidələrindəki yazılar, bəzən cümlə-cümlə birinin eynidir. Çünki Gültəkin abidəsində yazılanlar Bilgə xaqanın sözləridir. Onun bəngüdəşinə Gültəkinin ölümündən sonra meydana gələn bəzi olaylar əlavə edilmişdir. Hər iki abidədə eyni cümlələrin olması Bilgə xaqanın unudulmaması lazım gələn olayları və özündən sonra tutulması məsləhət bilən yolu israrla belli etmək istəməsindədir. Hər iki abidədəki mətnlərin tamamı bugünkü yazılarımızla normal bir kitabın bütün 35 səhifəsini doldurur.

Biz aşağıda Bilgə Xaqanın həm qardaşı, həm də özü üçün tikdirdiyi abidələrdəki sözlərini birləşdirərək daha çox vəsiyyətnamə şəklində olan və tarixə, gələcəyə işiq tutan cümlələrini nəzərdən keçirsek Göytürk Dövlətlərinin fəaliyyətləri və öyüdləri canlanır.

Bilgə Xaqan nə deyir? "Mən millətimin yaxşı vaxtında ona xaqan olmadım...Türk millətinin, türk dövlətinin adı, sanı yox olmasın deyə, gecə uyumadım, gündüz oturmam, ölüncəyə qədər çalışdım. Az milləti çox, ac millətimi tox qıldım...Yoxsul milləti zəngin, dustaq milləti ağa qıldım".

Mən Tanrı kimi göydə olmuş Türk Bilgə xaqan, bu çağda taxtına oturdum. Sözlərimi sonuna qədər dinlə, yaxşı eşit! Bütün kiçik qardaşlarım, qohumlarım, oğullarım! Bütün soyum, millətim!

Sağda Şad bəylər, soldakı Tarkanlar, buyruq bəyləri! Otuz tatar, Doqquz Oğuz bəyləri! Sözlərimi yaxşıca eşidin, diqqətlə dinləyin!

Doğuda gündoğuşuna, batıda günbətisinə, quzeydə gecə yarısına qədər olan yerlər içində yaşayan millətlər mənə bağlıdır. Bunca millət, bunca ölkə üçün qayda-qanun yaratdım. Bu yerlərdə artıq pozğunluq yoxdur, qarışıqlıq yoxdur. Göytürk xaqanı Ötügen ormanında otursansa eldə sıxıntı, üzüntü olmayacaqdır.

Doğuda Şantunq düzenliyinə qəder ordu yeritdim, dənizə çatmağıma az qaldı. Güneydə Doqquz Ersinə qədər ordu yeritdim, Tibetə çatmağıma az qaldı. Batıda İnci çayını aşaraq Demirqapıya qədər getdim. Qüzeydə Bayırqulların torpağına ordu yeritdim. Bunca yerlərə türk adını, türk şanını qatdırdım!

Ötügen ormanında yabançılara yer yox! Elimi tutacaq yer Ötügen ormanıdır (meşəsidir).

Bu yerdə oturdub Çin milləti ilə aramı düzəltdim.

Altın, gümüş, ipək... bunca şeyləri səxavətlə verən Çin millətinin sözü dadlı, qumaşı yumşaq, yeni ərnağanı cazibəlidir. Çinlilər bu dadlı dil və cəzbedici ərnağanlarla uzaqdakı millətləri şimikləndirib özlərinə tərəf çəkirlər. Yaxına çəkəndən sonra da fitnələrini yayırlar. Uzaqdakı qövmlər çinlilərin necə fəsadçı olduqlarını ancaq o zaman anırlar.

Ey türk milləti! Dadlı sözlərə və yumşaq ərnağanlara aldandın və bir

çoqların öldü. Yene yanılıb və güneydəki Çoqay ormanına, Töqültün düzenliyinə gedib yerləşsən, ey türk milləti, öləcəksən!

Oralara getdiyiniz zaman Çindən gələn düşmən adamlar aranızda soxulur və sizə aldadıb deyirlər: "Onlar uzaqdakilərə pis, yaxındakilərə yaxşı hədiyyələr verirlər".

Nəçə avam adamlar bu sözlərə aldanıb oralara getdilər və öldülər.

O yerlərə varırsan, ey türk milləti! Öləcəksən! Ötükəndə qalib oralara karvan və qafilə göndərsən, sıxıntı olmaz. Ötügen ormanında otursan əbədi il (vilayət) tutaraq oturacaqsan. Tox olaçaqsan!

Ey türk milləti! Sən ac olunca toxluq

daş kimi yaradılmadı. Üçün, oğlu atası kimi yaradılmadı. Üçün nadan xaqanlar taxta otumuşlar. Pis xaqanlar gəlməmişlər. Bunların buyruq bəyləri də biliksiz imiş. Bəylər yalançı olunca millət də onlara bənzəmiş!

Bu durumdan Çin milləti yararlanmış, ağgöz, hiyləgər Çin milləti qardaşı qardaşa, milləti bir-biri ilə düşmən etmişdi. Bu tələyə düşən türk millətinin el tutduğu torpağı əldən çıxmış, başındakı xaqanını itirmiş. Soylu, şanlı oğulları Çin millətinə kölə, gənc qızları cariyə olmuş. Bəzi türk bəyləri türk adını buraxıb çinçə adlar almağa başlamışlar. Çin xaqanına boyun əymişlər. Tam əlli il işlərinə, güclərinə hökm verən Çin xaqanına itaət etmişlər.

Başsız qalan türk milləti belə yanıb-yaxılmış:

Elli-obalı millət idim elim hanı? Ki-

mi, gücümü ona verdim. Ona yardım etdim. Tanrı yar olduğu üçün on dörd yaşında Tarduş millət üzərinə Şad (başçı) oldum.

Əmim Kapqan xaqan ilə birlikdə iyirmi beş səfər edərək on üç kərə savaşıdıq. Yanılıb bizə qarşı gələn türk qövmləri ilə də savaşıdıq və onları da tabe etdik.

Artıq kiçik qardaş böyük qardaşın, oğullar ataların yerini bilir oldu. Gul qulluğunu, cariyə cariyəliyini anladı!

Türk bəyləri! Millət! Eşidin!

Üstdə Göy basmasa, altıda yer dəlinmə, Türk milləti, sənini elini, sənini adətini kim poza bilir?

Ey Türk milləti! Titə və özünə dön!

İtaət etdiyən zaman səni yüksəltmiş, ucaltmış olan ağıllı və igid xaqanına azad və müstəqil yurdunda yanılıb üsyan

Türk tarixinin fəxarət mənbəyi

Bilgə Xaqan

nədir bilməzsən, tox olunca da adlıq nədir düşünməzsən! Belə olduğun üçün səni ucaldan xaqanının sözünə baxmadın. Onun sözünü almadan yerden-yerə vardın. O yerlərdə tükəndin. Geri qalanlarla daha da zəifləyərək məhv olurdun...

Tanrı yar olduğu, öz taleyim var ol-



duğu üçün mən xaqan olaraq taxta oturdum. Taxtım oturunca ac, yoxsul, dağıntıq milləti topladım. Yoxsul milləti zəngin qıldım. Az milləti çox qıldım.

Sözümde yalan, yanlış varmı? Türk bəyləri! Millət! Eşidin!

Türk millətinin birləşib el tutduğunu və yanıldığı zaman öldüyünü, buraya vurdum (bu daşa yazdım). Nə sözüm var işə bu əbədi daşa vurdum. Onları görərək, oxuyaraq bilin! Türk milləti! Bəylər!

Taxtına bağlı xaqanına itaət edən bəylər olaraq yanılacaq!

Mən bu bəngüdəşi yondurdum, tikdirdim. Gözəl bir bark (türbə) yaptır-dım. İçinə, çölünə gözəl naxış vurdurdum. Könlümdəki sözləri yazdım. Çöldə, otaqda, quraq yerdə olanlar da bu bəngüdəşi görsün. Yabançılar daha görüb bilsin, öyrənsin!

Üstdə mavi göy, altıda əsmər yer qaldıqda ikisi arasında insan oğlu yaradılmış. İnsan oğullarını idarə etmək üçün ataların 552-ci ildə Aşına alibindən olan ataların Bumın xaqan, İstemi xaqan taxta otumuşlar. Taxta oturunca Türk millətinin elinə, nəslinə sahib olmuş, işini yoluna qoymuşlar. O zamanlar dörd tərəf düşmən imiş. Dörd tərəfə ordu yeridərək bunca milləti özərinə bağlamışlar. Başlıya baş aydımış, dizliyə diz çökdürmüşlər!

Xaqan ataların Bilgə (alim) imiş, igidmiş. Buyruqçular da (vəzir-riyə) alimmiş, igidmiş. Bəylərdə, millət də doğru imiş. Onun üçün eli qorumuşlar. Eli qoruyub nəsil yetişdirmişlər. Günü gəlincə əcəlləri ilə ölmüşlər. Dörd tərəfdən çoxlu millət yaşlı, gözü yaşlı olaraq gəlmiş. Yas tutmuşlar, xaqanlarına ağlamışlar.

Onlardan sonar kiçik qardaşlar xaqan olmuş. Oğulları xaqan olmuş. Fəqət daha sonar kiçik qardaş böyük qar-

mə el qazanıram? Xaqanlıq millət idim xaqanın hanı? Hansı xaqanın hökmü ilə durub-oturacağam?

Belə deyib Çin xaqanına düşmən olmuş. Amma nəsil, düzən qurmayınca yənə təslim olmuş. Çin xaqanı da ona bunca iş verən türk millətini yox edəyim, soyunu qurudayım deyə çalışmış. Türk milləti yox olmağa doğru gedirmiş...

O zaman üstə Türk Tanrısı Türkün uğurlu yer və su mələkləri, Türk milləti yox olmasın deyə atam Kutluq Elteriş (İltəriş-el və dövlət yiğan) xaqanı, anam El Bilgə xatunu göyün tepəsindən tutub xuxarı qaldırmışlar. Atam xaqan on yeddi ərle çölə çıxmış. Bunu duyan şəhərdəki türklər də "Dışarı çıxır" deyə xəbər alınca dağa çıxmışlar. Dağdakılar da onlara qoşulmuş, toplaşmış yemişər olmuşlar...

Tanrı güc verdiyi üçün atam xaqanın ərleri qurd kimi imiş, onlar üçün düşmən qoyun kimi imiş. Atam doğuya, batıya xəbər salıb ər toplaşmış. Çoxalmışlar və yeddi yüz ər olmuşlar.

Yeddi yüz ər olub əlsizləşmiş, xaqansızlaşmış milləti, cariyə olmuş, kölə olmuş milləti, ləyaqətinə ziyan dəymiş milləti atalarının adətində uyğun yenidən düzlənmiş, hərəkətə keçmiş, yetişdirmişlər.

Atam xaqan yeddi il səfər etmiş, iyirmi savaş etmiş. Tanrı yar olduğu üçün başlıya baş aydımış, dizliyə diz çökdürmüşlər. Elinə, adətində sahib olduqdan sonra da uçağa varmış (ölmüş).

Atam xaqan vəfat edəndə özüm səkkiz yaşında idim. Qanuna görə əmim xaqan taxtına oturdum. Əmim xaqanlıq taxtına oturunca Türk millətini daha da gücləndirdi. Əmim xaqan olduqda özüm əliboş olduğum üçün işi-

edərək pis iş gördün. Silahlı insanlar hardan gəldilər də səni dağıdıb götürdülər. Süngütlü insanlar haradan gəldilər də səni sürüb apardılar.

Ey Ötügenin xoşbəxt milləti! Getdin! Doğuya varanınız oldu. Batıya varanınız oldu. Vardığın yerlərdə xeyrin o oldu ki, qanın su kimi axdı. Sümükərin dağ kimi yığılıb yatdı. Bilmədiyən üçün, yanılıb pislik etdiyən üçün əmim xaqan öldü, ruhu göylərə çəkildi.

Türk millətinin adı, sanı yox olmasın deyə atam xaqanı, anam xatunu yüksəldən Tanrı, el verən Tanrı yənə Türk millətinin adı, sanı yox olmasın deyə bu dəfə özümü xaqan etdi.

Mən millətə yaxşı vaxtında xaqan olmadım!

Ac -yalavac, çirrin-çılpaq, gücsüz qalmış, yoxsul bir millətə xaqan oldum. Kiçik qardaşım Gültəkin ilə əhd etdik. Atamızın qazandığı millət adı, millət sanı yox olmasın deyə Türk milləti üçün gecə uyumadım, gündüz oturmam. Kiçik qardaşım Gültəkin ilə iki Şad ilə ölesiyə, bitesiyə çalışdım. Toplaşan milləti atəşə, suya qər q etmədim.

Özüm xaqan olduğumda səpələnmiş halda olan millət ağır vəziyyətdə olsa da yənə birləşdi. Millət yüksəltmək üçün on iki savaş etdim. Sonra Tanrı köməyi ilə bəxtim var olduğu üçün xəstə milləti diriltirdim. Az milləti çox, ac milləti tox etdim. Geyimsiz milləti geyimli, yoxsul milləti bəy etdim. Dörd yanındakı millətlər mənə tabe oldular. Millətin düşmənlərini yox etdim.

Bunca qayda-qanun yaratdıqdan sonra kiçik qardaşım Gültəkin də öylə-cə uçağa vardı...

Atam Xaqan uçağa vardıqda kiçik qardaşım Gültəkin yeddi yaşında idi. Tanrının Umay qədər gözəl və yaxşı yaratmış olduğu anam xatunun arzusu

ilə dövlətin onun xoşbəxtliyinin rəmzi olaraq kiçik qardaşım Gültəkin adını aldı. On altı yaşında ikən əmim xaqana elini, töresini belə qazandırdı:

Altı Çub və soğdaqlara qarşı səfər etdik. Onları məğlub etdik. Çinli Onq Tutuq əlli min əsgərlə gəldi, savaşıdıq. Gültəkin yaylarla fırlanıb saldırdı. Onq Tutuq silahı elini tutdu, onu silahlı olaraq getirib xaqana təslim etdi. O ordu ora orada yox etdik.

İyirmi bir yaşında ikən Çin generalı Çaçə Sənqünlə savaşıdıq. Səksən min əsgərlə gəlmişdi. Kültəkin öncə Tadiyin Çorun boz atına minib saldırdı. O at orada öldü. İkinci dəfə İşbara Yamtarın boz atına minib döyüdü. O at da orada öldü. Üçüncü dəfə Yiqən Siliq Bəyin doru (qızıl) atına minib saldırdı. Doru at da orada öldü. Düşmən Gültəkinin zirehinə, silahına, kaftanına yüzdən çox ox

vurdu, amma özünə, başına birini belə dəydirə bilmədi. Düşmən ordusunu orada yox etdik.

Türk milləti! Gültəkinin necə hücum etdiyini, necə savaştığını bilirsiniz! Gültəkin iyirmi altı yaşındaykən Yir Bayırqulara, qırğızlara, daha neçə-neçə millətlərə qarşı savaşıdı, böyük zəfərlər qazandı.

Doqquz Oğuz milləti öz millətindəndi. Dünya bulandığı üçün, qışqırcıq belasına tutulduğu üçün düşmən oldu. Bir ildə beş yol savaşıdı. Gültəkin Azman adlı atına minib vuruşurdu. Təkbaşına yeddi ər mizraqladı (nizələdi).

Beş savaştan sonra Amqa qalasında qışlayıb ilk baharda yənə ordu çıxardıq. Gültəkin başçı qoyub orada buraxdıq. Savaşma tədbiri gördük. Düşmən mərkəzi basdı. Gültəkin Öksüz adındakı atına minib təkbaşına doqquz ər mizraqladı. Mərkəzi qorudu, yemədi.

Anam xatun, bütün analarım, bacılarım, gəlinlərim, şahzadələrim, o günlərdə diri qalanlar! Gültəkin olmasaydı öləcəkdiniz!

Kiçik qardaşım Gültəkin uçağa vardı. Çox-çox üzüldüm. Kədərimdən görür gözüüm görməz, bilir ağılim bilməz oldu. Özüm düşündüm: Zaman da, həyat da Tanrının əlindədir. İnsan oğlu ölümlü doğulmuşdur. Göz yaşımı içəri axıdaraq, qəlbimin sızıntılarını boğaraq düşüncəyə daldım. İki Şadın, bütün kiçik qardaşlarımın, bütün millətin ağlamaqdan gözünü kor olacaq deyə düşündüm də sızıldım.

Ey Türk milləti!

Bu eli kiçik qardaşım Gültəkin ilə ölümlə qarşıaraq qazandı. Qazanıb da böyük milləti atəşə, suya salmadım (fəlakətə də düşürmədim).

Ey Ötügen ormanının milləti! Pis adam gəlib birliyini pozmasını, silahlı gəlib səni dağıtmasını deyə sənə buranı el tutdum. Qayda-qanun tövə qazandırdım.

Türk milləti! Bəylər! Sözünü eşidin!

Türk millətini toplayıb öz-özünü sınımlı vəsfini bu daşa yazdım. Millət yənə səhv edərsə öləcəyini də bu daşla həkk etdim. Hər nə sözüm varsa yazdım. Ona baxaraq bilin, indiki Türk bəyləri!

Türklərim, cəmi bəylərim, cəmi millətim! Qazanıb el tutduğum bu yerdən, xaqanından ayrılmasan, yaxşılıq görəcəksən. Evində oturacaq, dərdsiz olacaqsan. Sözlərimdə yanlış varmı?

Ey Türk titə və özünə dön!"

Yazı Yolluk Təkin tərəfindən yazılmış, lakin xitabə (sözlər) Bilgə Xaqanın-dır. Bilgə Xaqanın bu sözləri onun nə qədər böyük hökmdar və dövlət ordu mil-lətə oluğunu göstərir. Ordu dövlət, ordu mil-lət anlayışlı Türk millətinin bütün millətlərdən üstünlüyünə əsaslanan, Tenqriçilik dininə inanan II Göytürk dövlətinin nə qədər böyük zindədə olduğunu dəlil sübutdur bu kitabələr.

SON